

УДК 378.015.31-27.543:[378.096:5]

СИСТЕМА ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ ПРОФЕСІЙНОГО МИСЛЕННЯ СТУДЕНТІВ ПРИРОДНИЧИХ ФАКУЛЬТЕТІВ УНІВЕРСИТЕТУ

Лариса Ковальчук

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Туган-Барановського, 7, Львів, Україна, 79005*

У статті з'ясовано теоретичний, методологічний, організаційно-методичний, практичний та діагностично-корегувальний аспекти дослідження проблеми формування культури професійного мислення майбутніх педагогів. Розкрито сутність і структуру культури професійного мислення педагога, наведено інтегративну модель її формування у процесі підготовки студентів до професійної діяльності. У контексті сучасної культурної парадигми освіти запропоновано авторську систему формування культури професійного мислення майбутніх педагогів, розроблену з урахуванням низки методологічних підходів, на засадах *рефлексивно-діяльнісної* концепції. Обґрунтовано педагогічні умови формування культури професійного мислення студентів природничих факультетів університету. Розглянуто педагогічні технології, що забезпечують ефективність формування культури професійного мислення педагога. Виокремлено рівні сформованості культури професійного мислення студентів, критерії та показники, за якими вони визначаються.

Ключові слова: культура професійного мислення, *рефлексивно-діялісна* концепція, культурна парадигма освіти, система формування культури професійного мислення.

На сучасному етапі розбудови громадянського суспільства в Україні одним із нагальних важливих завдань вищої школи є підготовка майбутніх педагогів, спроможних ефективно реалізувати мету, завдання й стратегію державної політики у сфері освіти. На необхідності вирішення цієї проблеми акцентовано увагу на численних наукових конференціях, семінарах і форумах освітянської спільноти, зібраннях громадських організацій, у працях багатьох науковців тощо. Особливої значущості у професійно-педагогічній підготовці студентів природничих факультетів ми надаємо формуванню культури професійного мислення (далі – КПМ) майбутніх педагогів, що сприятиме подоланню стереотипів педагогічної діяльності та педагогічного мислення, неефективних, а подекуди й шкідливих шаблонів поведінки, спілкування, управління тощо. У цьому контексті актуальними є наукові пошуки, присвячені розв'язанню цієї проблеми.

Аналіз досліджень і публікацій засвідчує, що головні напрями професійної підготовки майбутніх педагогів окреслювали у своїх працях А. Алексюк, В. Гриньова, М. Євтух, Л. Кондрацька, Т. Кошманова, І. Малафіїк, Г. Мешко, І. Руснак, А. Степанюк, В. Терещук, В. Чайка та ін. Значний інтерес для нашого наукового пошуку представляють такі аспекти дослідження:

- *методологія в педагогіці* (В. Абрамов, В. Аратюнов, В. Гриньова, З. Зеєр, В. Земцова, І. Зязюн, О. Ларіонова, О. Олійник, О. Шевнюк та ін.);
- *культурна парадигма освіти* (А. Богуш, Г. Васянович, Н. Еміх, І. Зязюн, В. Сластьонін, Н. Щубелка та ін.);
- *концепції розвитку особистості* (Р. Бернс, І. Вільш, Дж. Гілфорд, У. Джеймс, Г. Костюк, А. Маслоу, Н. Микитенко, Л. Нічуговська, В. Рибалка, К. Роджерс, J. Galant, Cz. Kurpisiewicz, Т. McMahon, G. O'Neill, W. Oкоі та ін.);
- *рефлексія професійної діяльності* (І. Бессонова, Л. Ведернікова, В. Метаєва, Н. Пов'якель, С. Степанов, І. Стеценко та ін.);
- *становлення педагогічної культури* (В. Гриньова, Г. Дехтяр, В. Завіна, С. Збануто, Т. Іванова, Л. Нечепоренко, С. Омеляненко, О. Пехота, Т. Ткаченко, М. Стельмахович, В. Сухомлинський, П. Щербань, В. Ягупов та ін.);
- *розвиток педагогічного мислення* (О. Акімова, Дж. Гілфорд, О. Конопкін, Ю. Кулюткін, Ю. Міславський, Г. Нагорна, В. Сагарда, О. Цокур та ін.);
- *формування культури мислення* (О. Беляєва, Н. Максюта, О. Марченко, М. Меєрович, О. Митник, Ю. Петров, Л. Туріщева, О. Халабузар та ін.) тощо.

У процесі дослідження ми з'ясували, що, незважаючи на вагомий здобуток у вивченні актуальних питань розвитку педагогічного мислення, цілісна система формування культури КПМ майбутніх педагогів залишається нерозробленою.

Мета статті – з'ясувати засадничі ідеї розроблення педагогічної системи формування КПМ студентів природничих факультетів у процесі підготовки до майбутньої педагогічної діяльності. Відповідно до мети визначено **головні завдання** дослідження:

- 1) виокремити засадничі аспекти розв'язання проблеми формування КПМ майбутніх педагогів;
- 2) на підставі опрацювання наукових літературних джерел розглянути понятійно-категоріальний апарат дослідження;
- 3) обґрунтувати педагогічну систему формування КПМ студентів природничих факультетів в умовах ступеневої освіти;

4) розробити інтегративну модель формування КПМ майбутніх педагогів.

Зв'язок роботи з науковими програмами і практичними завданнями визначається розробленням низки питань відповідно до науково-дослідної тематики кафедри загальної і соціальної педагогіки Львівського національного університету імені Івана Франка (тема “Професійна і соціально-педагогічна підготовка майбутніх фахівців у системі вищої освіти України: історико-педагогічні аспекти, дидактичні й інноваційні підходи”).

Відповідаючи на питання “Чому освіта – така нагальна політична проблема?”, К. Робінсон і Л. Ароніка виокремлюють чотири причини: *економічну; культурну; соціальну; особисту* [7]. Зокрема, автори “Школи майбутнього” слушно акцентують на тому, що “Освіта – це один зі способів, за допомогою якого спільноти передають свої цінності й традиції від одного покоління до другого. Для одних громад освіта – спосіб захистити власну культуру від стороннього впливу; для інших – шлях до виховання культурної терпимості. Довкола змісту освіти точаться запеклі політичні суперечки – почасти тому, що освіта має суттєве значення для культури” [7, с. 33]. Погоджуючись з думкою дослідників, зазначимо, що саме освіта і культура є тими пріоритетними напрямками розвитку людської цивілізації, які у світовому освітньому просторі сприяють вирішенню багатьох назрілих проблем сьогодення. Освіта забезпечує розвиток особистості молодої людини, її входження у світ науки та культури, успішне особистісне й професійне становлення тощо. Екстраполяція культури на сучасні моделі освіти створює широкі можливості для успішного впровадження в університетах України сучасної культурної парадигми освіти. Адже сьогодні університет (класичний; дослідницький; педагогічний) є багатопрофільним вищим навчальним закладом, який не лише проводить фундаментальні та прикладні наукові дослідження, забезпечує ґрунтовну підготовку майбутніх фахівців з вищою освітою, а й, сприяючи входженню студента в культурне поле і становленню його як людини освіченої, людини культурної, здійснює активну культурно-просвітницьку діяльність, формує у своїх випускників високий рівень особистісної та професійної культури тощо.

Розробляючи засади формування КПМ студентів природничих факультетів у процесі професійно-педагогічної підготовки, ми зосереджуємо увагу на таких **аспектах** дослідження:

- 1) *теоретичний* (осмислення понятійно-категоріального апарату);
- 2) *методологічний* (обґрунтування методологічних підходів, концептуальної ідеї дослідження, системи формування КПМ майбутніх педагогів тощо);
- 3) *організаційно-методичний* (визначення педагогічних умов; розроблення методичних засад формування КПМ студентів тощо);

4) *практичний* (розроблення та впровадження інтегративної моделі педагогічної системи формування КПМ майбутніх педагогів);

5) *діагностично-корективний* (діагностування рівнів сформованості КПМ студентів та коректування методики викладання навчальних дисциплін, які забезпечують професійно-педагогічну підготовку фахівців з вищою освітою).

Осмислення теоретичного аспекту досліджуваної проблеми на підставі аналізу наукових літературних джерел засвідчує неоднозначність підходів до визначення мети і змісту культури. У дослідженні ми дотримуємося погляду В. Рибалки, що “всебічний гармонійний розвиток сутнісних сил і діяльних здібностей людини – **мета культури**; безмежно прогресуюче становлення людини як суб’єкта олюднення природи, суспільства і самої себе – **зміст культури**. Синтезом культурних потреб є потреба людини в культурі як універсально-творчому і гуманному способі світовідношення” [6, с. 10]. З урахуванням предмета нашого дослідження важливою є думка вченого про те, що “культура людини синтезується в культурі основних форм світовідношення – *практичної* (культура діяльності, культура поведінки), *духовно-практичної* (культура почуттів, культура спілкування), *теоретичної* (культура мислення)” [6, с. 10].

Культурою культури і мислення в мисленні а ргіогі вважають культуру мислення. Сьогодні у науково-педагогічних дослідженнях та педагогічній практиці значно зріс інтерес до розуміння сутності цього феномену. Зокрема, О. Марченко визначає **культуру мислення** як “певний рівень сформованості розумової діяльності, який ґрунтується на загальноприйнятих законах і правилах логіки, і в той же час є показником творчого спрямування інтелектуальних зусиль індивіда, зростання пізнавальної потреби, удосконалення мовленнєвих умінь і навичок, а також закріплення у системі життєвих цінностей провідної ролі пізнання, самовдосконалення і самореалізації” [4, с. 34].

Аналізуючи проблему підготовки майбутнього вчителя до формування культури мислення молодшого школяра, О. Митник зазначає, що у широкому значенні “під **культурою мислення** розуміють певну ступінь розвитку здатності мислення (здатність мислення представляти собою цілісну систему інтелектуальних здібностей: здібність складати судження, продуктивної уяви тощо)” [5, с. 30]. У вузькому розумінні **культура мислення** – це “теоретична здатність мислення”, мистецтво “оперувати поняттями”, чого досягають оволодінням прийомами та способами мислення, які допомагають глибоко і всебічно, а значить, правильно відбивати світ, який постійно знаходиться у розвитку [5, с. 30].

Зазначимо, що сутність і структуру КПМ педагога ми пропонуємо розглядати в контексті загального розуміння феномену культури,

педагогічної культури, культурологічного виміру педагогічного мислення. У нашому розумінні **культура професійного мислення педагога** – це інтегроване утворення, яке характеризує індивідуальні особливості його мислення, рівень мисленнєвої діяльності, ступінь розвитку різновидів і властивостей мислення, мистецтво оперування формами мислення та застосування мисленнєвих операцій, і є показником сформованості професійної культури педагога, його здатності пізнавати та перетворювати явища педагогічної дійсності.

У структурі КПМ педагога виокремлюємо такі **компоненти**:

1) *мотиваційно-ціннісний* (мотивація як система стимулів, мотивів, потреб; спрямованість, цілепокладання мисленнєвої діяльності; система цінностей);

2) *когнітивний* (професійна та психолого-педагогічна компетентність; інтелектуальні здібності; пізнання; знання сутності культури мислення та КПМ; знання форм мислення, його різновидів, стилів, властивостей тощо);

3) *процесуально-діяльнісний* (уміння, навички, способи пізнання; розумові дії, прийоми мисленнєвої діяльності; творчі здібності; оперування формами мислення; застосування видів, стилів і властивостей мислення; поєднання з мовленнєвою культурою, культурою професійного спілкування тощо);

4) *діагностичний* (рефлексія власних спостережень, досягнутих успіхів чи невдач, діагностування з метою оцінення майбутніми педагогами особистісного і професійного становлення тощо).

Методологічними засадами формування КПМ майбутніх педагогів є:

- *методологічні підходи* (системний, синергетичний, культурологічний, діяльнісний, особистісно-зорієнтований, компетентнісний, інтегрований та ін.);

- *сучасна культурна парадигма освіти* (освітня система, процес навчання, педагогічна взаємодія його суб'єктів побудовані з урахуванням принципів науковості, системності, наступності, диференціації, інтеграції, демократизації, *культуродоцільності, культурозорієнтованості, культуровідповідності та гуманізації* навчання, що сприяє утвердженню ціннісних пріоритетів у формуванні особистості, забезпечує гуманістичну центрацію педагога, яка передбачає спрямованість процесу навчання на особистість студента, його професійне становлення й особистісне зростання, а не на навчальні дисципліни, на методи чи засоби навчання);

- *рефлексивно-діялісна концепція* формування КПМ майбутніх педагогів (головною ідеєю концепції є врахування впливу рефлексивного чинника на оволодіння студентами здатністю до аналітичного осмислення й творчого ставлення до своєї майбутньої педагогічної діяльності, потреби успішної самореалізації в ній, набуття досвіду самоспостереження та

спостереження, адекватного розуміння й оцінення мисленневих і поведінкових процесів, розуміння інших і саморозуміння, сприйняття інших і самосприйняття тощо).

Педагогічну систему формування КПМ майбутнього педагога ми розглядаємо як складну, динамічну, нелінійну систему педагогічної взаємодії суб'єктів процесу навчання, спрямовану на організацію активної навчально-пізнавальної діяльності студентів, що сприяє оволодінню педагогічною культурою, забезпечує розвиток педагогічного мислення, готовність до педагогічної діяльності. У її структурі ми виокремлюємо такі **компоненти**:

1) *цільовий* (цілепокладання, що передбачає визначення мети та завдань);

2) *мотиваційно-стимулювальний* (забезпечує мотивацію та стимулювання навчально-пізнавальної діяльності студентів);

3) *емоційно-вольовий* (ефективна організація емоційно-вольової взаємодії суб'єктів процесу навчання полягає у взаємній активності, партнерстві тощо);

4) *змістовий* (визначає зміст теоретичної і практичної складових професійно-педагогічної підготовки студентів природничих факультетів);

5) *процесуально-діяльнісний* (передбачає моделювання культурно-освітнього середовища у процесі вивчення навчальних дисциплін);

6) *оцінно-результативний* (розроблення діагностичного інструментарію та визначення рівнів сформованості КПМ майбутніх педагогів);

7) *рефлексивно-корегувальний* (передбачає рефлексію діяльності суб'єктів процесу навчання, корегування методик формування КПМ тощо).

У процесі дослідження ми визначили, що ефективність формування КПМ студентів природничих факультетів університету забезпечує комплекс **педагогічних умов**:

- цілепокладання і мотивування студентів;
- оволодіння майбутніми педагогами основами педагогічної майстерності (детально обґрунтовано у навчальному посібнику [1]);
- проектування і моделювання багаторівневого культурно-освітнього середовища (розкрито у статті [8]);
- педагогічне діагностування сформованості КПМ майбутніх педагогів.

Діагностично-корегувальний аспект дослідження передбачав визначення рівнів сформованості КПМ майбутніх педагогів за допомогою розробленого нами діагностичного інструментарію та адаптованих методик [1 – 3]. Зазначимо, що у процесі проведення педагогічного експерименту ми виокремили чотири **рівні** сформованості КПМ студентів природничих факультетів: *низький (адаптивний)*, *середній (репродуктивний)*, *достатній (реконструктивний)* та *високий (творчий)*, що визначалися на основі

системи *критеріїв* (ціннісно-мотиваційного, когнітивно-змістового, операційно-діяльнісного, оцінно-рефлексивного) та відповідних їм показників.

Реалізуючи *практичний* аспект дослідження, під час вивчення студентами природничих факультетів педагогічних дисциплін (“Педагогіки”, “Основ психології та педагогіки”, “Основ педагогічної майстерності”, “Педагогіки вищої школи” та ін.) ми впроваджуємо комплекс педагогічних технологій та проводимо різні типи навчальних занять:

1) *лекційні заняття* (наукові конференції; прес-конференції; лекції-презентації; інтегровані лекції, проблемні лекції; лекції-тренінги та ін.);

2) *семінарські заняття* (наукові семінари та конференції; прес-конференції; семінари-презентації; семінари-дослідження, інтегровані семінари, “круглий стіл”; семінари-тренінги та ін.);

3) *практичні заняття* (мікрОВикладання; моделювання педагогічних ситуацій; проведення науково-педагогічних досліджень і т. ін.) [1 – 3].

На підставі проведеного дослідження ми розробили інтегративну модель педагогічної системи формування КПМ майбутніх педагогів (див. рисунок):

Впровадження педагогічної системи формування КПМ пропонуємо здійснювати на різних етапах навчання студентів природничих факультетів в умовах ступеневої освіти, а також під час проходження майбутніми педагогами різних видів педагогічної практики. Як засвідчує проведене нами дослідження, поєднання теоретичної і практичної підготовки забезпечує суттєве підвищення рівня сформованості КПМ майбутніх педагогів.

Досконале знання предмета – це вагома запорука успішної професійної діяльності педагога, проте недостатня. Визначальну роль відіграє його педагогічна культура, важливою складовою якої є культура професійного мислення. На підставі виконаного теоретичного й емпіричного дослідження визначено сутність і структуру культури професійного мислення педагога, запропоновано авторську систему формування культури професійного мислення студентів природничих факультетів. Водночас зауважимо, що проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів окресленої проблеми. Перспектива подальших досліджень полягатиме в узагальненні результатів педагогічного експерименту за темою наукового пошуку.

Інтегративна модель педагогічної системи формування КПМ майбутніх педагогів

1. *Ковальчук Л.* Основи педагогічної майстерності : навч. посіб. / Лариса Ковальчук. – Львів : Видав. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007. – 608 с.
2. *Ковальчук Л.* Практикум з педагогіки : навч. посіб. / Лариса Ковальчук. – Львів : Видав. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2005. – 253 с.
3. *Ковальчук О.* Основи психології та педагогіки : навч. посіб. / Оріся Ковальчук, Світлана Когут; [за заг. ред. Л. Ковальчук]. – Львів : Видав. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2009. – 624 с.
4. *Марченко О. В.* Формування культури мислення старшокласників засобами дослідницької діяльності : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.09 / Марченко Олена Вікторівна ; Інститут педагогіки АПН України. – К., 2007. – 222 с.
5. *Митник О. Я.* Підготовка майбутнього вчителя до формування культури мислення молодшого школяра: теорія і практика : монографія / О. Я. Митник. – Тернопіль : Мандрівець, 2009. – 368 с.
6. *Рибалка В. В.* Аксиологічні основи психологічної культури особистості: Навч.-метод. посіб. / В. В. Рибалка – К. : АПН України, Ін-т пед. освіти і освіти дорослих; Ін-т обдарованої дитини; АПН і МОН України, Укр. наук.-метод. центр практ. психології і соц. роботи, 2009. – 326 с.
7. *Робінсон К.* Школа майбутнього. Революція у вашій школі, що назавжди змінить освіту / Кен Робінсон, Лу Ароніка ; пер. з англ. Г. Лелів. – Львів : Літопис, 2016. – 258 с.
8. *Kovalchuk L.* Modeling of cultural and educational environment as a pedagogical condition of forming of professional thinking culture of future teachers / Larysa Kovalchuk // European Scientific Journal. – 2014. – Vol. 10, № 22. – P. 69–88.

*Стаття: надійшла до редколегії 25.11.2016
доопрацьована 15.03.2017
прийнята до друку 11.04.2017*

**SYSTEM OF FORMING THE PROFESSIONAL THINKING CULTURE
OF UNIVERSITY NATURAL SCIENCES FACULTIES' STUDENTS**

Larysa Kovalchuk

*Ivan Franko National University of Lviv,
Tuhan-Baranovskoho Str., 7, Lviv, Ukraine, UA – 79007*

The essence and structure of professional thinking culture of a teacher, its forming system in the process of professional and pedagogical preparation of natural sciences faculties' students is found out in the article. The culture of professional thinking of a teacher is determined as an integrated unit, which characterizes individual features of his/her thinking, the level of mental activity, the degree of development of the varieties and properties of thinking, the art of operating forms of thinking and applying thinking operations. It is an indicator of forming the professional culture of the teacher, his/her ability to learn and transform the phenomena of teaching reality. Motivational, cognitive, procedural, activity, and diagnostic components are singled out in its structure.

The article offers the system of the professional thinking culture forming of future teachers, which is worked out on the principles of methodological approaches (system, synergistic, active, individually oriented, cultural, competence, integrated, etc.). It views the reflective and activity conception in the context of modern cultural paradigm of education. The components of the system of the future teachers' professional thinking culture are motivational and target, emotional and volitional, semantic, procedural and active, evaluative and effective, reflective and adjusting.

It is marked that forming the professional thinking culture of university natural sciences faculties' students provides the complex of pedagogical conditions (goal-setting and motivation of students; mastering the basics of teaching by the students-future teachers, design and modeling of cultural and educational environment; pedagogical diagnostics of forming the professional thinking culture of the future teachers).

Low (adaptive), middle (reproductive), sufficient (reconstructive) and high (creative) levels of professional thinking culture of students are determined by corresponding criteria (valued and motivational, cognitive and content, operational and activity, value and reflective).

Key words: culture of professional thinking, reflective and activity conception, cultural paradigm of education, system of forming professional thinking culture.